

МИЛОРАД ДЕШИЋ (Београд)

НЕКА ПИТАЊА ЛЕКСИЧКЕ НОРМЕ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Посљедњих година, у времену судбоносном за српски народ, лингвисти све чешће обрађују теме везане за норму у српском књижевном језику. Зашто је нормирање толико актуелизовано? Одговор треба тражити у чињеници да велике промјене на државном и политичком плану најдиректније утичу на цјелокупни живот човјека, на функционисање државних, политичких, научних, културних и других институција, захтијевају ревизију или прецизирање старих и стварање нових норми у многим областима људског дјеловања и понашања, па и у области језика. У ствари, показало се, у нашем случају, да утврђивање језичког стандарда није тако једноставан посао, да ни промјена назива књижевног језика (*српскохрватски* је замијењено краћим обликом *српски*) није само формалне, терминолошке природе.

Могло би се поставити питање: да ли хоћемо да створимо нови књижевни језик, да установимо потпуно нову норму или да постојећу норму доградимо, усавршимо? Мислим да је ријеч о овом другом: желимо да неке елементе норме прецизније формулишемо, а неке, у новонасталој ситуацији, да потпуно изоставимо. У овим оквирима требало би да се креће и доградња лексичке норме.

Лингвисти се каткад питају да ли се уопште може говорити о лексичкој норми, с обзиром на сталне промјене у рјечнику – једне ријечи и значења нестају, друге настају. На први поглед у тој области влада хаос, неред. Али то је само на први поглед. Кад се мало дубље завири у огромно, непрегледно лексичко благо, долази се до неких правила, констатирају се одређене законитости или бар тенденције, које омогућавају истраживачу да створи представу, мање или више потпуну, о лексичком систему. Тај систем постоји, али је нестабилан или је мање стабилан него нпр. граматички систем. Из тога произлази закључак да је лексичка норма могућа и неопходна, барем за извјесно вријеме. Она показује шта се уклапа у лексички систем, а шта искаче из њега.

Шта би требало да послужи као основа за језичку, тј. за лексичку норму? До сада се најчешће полазило од писаног језика, и то обично од језика познатих писаца. Све новије граматике највећим дијелом почивају на грађи из дјела тзв. „добрих“ писаца. На тај начин изједначавају се језик књижевности и књижевни (стандардни) језик. Крајње је вријеме да се при нормирању полазиште знатније прошири, да се узму у обзир не само литерарни него и научни, публицистички и други стилови, затим језик културних, образовних, научних и државних центара и уопште језик образованих људи, као и језичка пракса, везана како за писани тако и за говорни језик. Да ли се норма базира само на грађи узетој из језика града или и на материјалу који потиче из језика села? У одговору се може истаћи да у расправама о опозицији рурално – урбано није добро ићи у крајности, у искључивости, у изостављање једног од два супротстављена члана. Истина је да данас град има предност над селом при нормирању књижевног језика, тачно је и то да сада село нема онај значај, нити улогу коју је имало у Вуково вријеме, али то не значи да је оно без икаквог утицаја на језички развој, поготово на лексику. Довољно је навести само двије потврде за изнесено мишљење. Прво, велики је број познатих књижевних дјела која говоре о селу и садрже доста сеоске лексике, која се својим саставом разликује од урбане (као што се у данашњем свакодневном говору разликују лексеме *јарам* и *обрамица* – типичне за сеоски амбијент, од лексема *шрамвај* и *булевар* – које су карактеристичне за градски говор). Неке ријечи из ових дјела постају саставни дио нашег општег лексичког фонда. Друго, појам образованости не треба доводити у везу само са градском средином – школованих људи има и у селима. Они такође цјелокупним својим језичким изразом, па и рјечником, утичу на стабилност и постепене промјене у српском књижевном језику.

У лексикологији и лексикографији посебна пажња поклања се терминологији, а нарочито новој терминолошкој лексици (страној и домаћој), којом се означавају нове реалије, нови појмови. Ко би био дужан да одређује норму за термине који су настали као посљедица развоја појединих наука, индустрије и разних дјелатности? Најлогичније и најкорисније би било да то заједно чине стручњаци за одговарајућу област и лингвисти. На жалост, код нас скоро да и нема сарадње између стручњака нелингвиста и лингвиста, па зато није ни чудо што се у научној и приручној литератури, у лексиконима и малобројним специјалним рјечницима наилази на термине који нису усклађени са српском језичком нормом.

Кад се говори о лексичкој норми, морају се поменути рјечници. Прије свега, ваља знати да је састављање рјечника матерњег језика дјелатност националног значаја. Ово је нужно истаћи, јер се лексикографски рад често потцјењује, не узима се довољно озбиљно у нашем друштву, у научним и културним институцијама, па чак и код лингвиста има неразумијевања. Заборавља се да се помоћу лексикографских дјела усваја и стабилизује књижевнојезичка норма скоро у свим

њеним видовима (поред лексичке и акценатска, донекле и морфолошка, синтаксичка, ортографска и стилистичка), а губи се из вида и допринос таквих дјела подизању културе уопште.

Анализом рјечника лако се може утврдити да је лексичка норма тијесно повезана са осталим језичким нормама. Ова чињеница веома је важна, посебно у средини гдје нема довољно или никако посебних нормативних дјела (ортографских и ортоепских рјечника и приручника, рјечника „правилности”, добрих језичких савјетника и сл.). Наиме, лексикограф је у нашим приликама, боље рећи неприликама, принуђен да рјешава питања не само из лексике него и из акцената, правописа итд. Узмимо за примјер писање приједлошко-именичких комбинација као што су *најримјер*, *укошџац* и др. Ако не постоји јединствен, од научне и културне јавности општеприхваћен правопис, писац рјечника мораће сâм да одлучи да ли ће ове комбинације писати одвојено, под разним словима (на под *н*, *ѝримјер* под *ѝ*, *у* под *у*, *кошџац* под *к*), или ће их писати састављено (*најримјер* под *н*, *укошџац* под *у*).

Описни рјечници разликују се по много чему, али заједничка им је особина да садрже, у већој или мањој мјери, елементе нормативности. Они се дијеле, према обиму, на велике, средње и кратке рјечнике. Код нас је Речник САНУ велики рјечник (досад је штампано 15 књига, а биће их преко 30), Речник Матице српске је средњи (шест томова), а савременог једнотомног рјечника још немамо (Бакотићев рјечник, па и Московљевићев, данас су непотпуни и прилично застарјели). Очекује се да ускоро уђе у штампу једнотомник у издању Матице српске, који је саставио колектив аутора.

Задржаћемо нашу пажњу на једнотомним описним рјечницима (остављамо по страни врло кратке рјечнике са 1000 до 5000 ријечи, које називају базичним, фундаменталним и сл.). Поред тога што треба да одрази сву сложеност лексичког система, затим социјалну, територијалну и узрасну диференцијацију, једнотомник мора да покаже прије свега лексичку, али и друге књижевнојезичке норме, као и функционалностилску разноврсност. Како је једнотомни рјечник намијењен најширој читалачкој публици, неопходно је да лингвистичка и друга стручна терминологија у дефиницијама и објашњењима буде сведена на најмању мјеру. Уз то, с обзиром на ограничен простор, у књизи која одсликава савремено језичко стање не би могле да нађу мјеста ријечи које припадају прошлом времену (макар се налазиле и у најпознатијим књижевним дјелима).

Једнотомник у издању Матице српске заснован је на шестотомнику. Логично је што су у њему, при сажимању грађе, изостале многе ријечи које се у српском књижевном језику више не употребљавају. Насупрот томе, да би рјечник био савремен, унесене су неке нове ријечи (којих нема у претходних шест књига): *негајшица*, *незадовољавајући*, *некултура*, *нейривреда*, *новокомјоновани* итд.

Ауторима једнотомног рјечника српског језика намећу се и следећа питања: треба ли у такво дјело уносити кроатизме? јесу ли они саставни дио српског књижевног језика или нису? Питања су доста сложена, а захтијевају и нешто дужи одговор. Најприје би ваљало дефинисати кроатизме: то су ријечи, значења, елементи у хрватском књижевном језику који се у српском књижевном језику осјећају као хрватски. При раздвајању на српско и хрватско нити је могуће, нити је потребно правити оштру границу између два веома сродна књижевна језика. Нарочито је штетно ако се за хрватско прогласи и оно што је несумњиво српско, и то због тога што не познајемо довољно матерњи језик, што се нека ријеч не говори у нашем мјесту, у нашем крају (тако неупућени читав један српски изговор, ијекавски, означавају као хрватски). Шта налазимо у лексикографској пракси? Навешћемо поступке из три савремена рјечника. Прво, у *Рјечнику хрватског језика* Владимира Анића (Загреб, 1994) посебним скраћеницама издвајају се србизми (скраћено *срп.* – „Ријечи које се разликују у хрватском и српском књижевном језику по положају, функцији или значењу”, X), ријечи из Црне Горе (*црног.* – „Лик ријечи који се говори у Црној Гори, а према хрватском књижевном језику осјећа се као црногорски”, IX), босанске/бошњачке ријечи (*бос.* – „Значења ријечи другачија него у Хрватској”, IX). Србизми су: *берза, биоској, четник, ћушаћи, фабрика, лекар, предуслов, мастило, мајор, пиринач, свештеник, шоља, услов, условни, вајар, васиона, вјештачки, научник* („онај који учи занат”), *наука* („укупност посебних и специјализираних знања до којих се долази истраживачком методом”), а *крсти* се узима као нешто религијско и православно; *сјуџра* је означено као црногорско, док су *воз* (упућено на *влак*) и *час* обиљежене као српске и босанске ријечи (*час* је као србизам „а. сат као јединица времена б. школски сат ц. инструкција, поука у учењу”, а као босанска ријеч је „а. школски сат б. инструкција, поука у учењу”). Друго, у *Речнику српскохрватског књижевног и народног језика* (САНУ) кроатизми се упућују на ријечи карактеристичне за српску средину или се с њима изједначавају (*неартикулиран* в. *неартикулисан*, *накуваћи* = *накухаћи*), а јављају се и у дефиницијама као синоними (*наука* – „систем знања о природи и људском друштву до кога се дошло применом објективних метода истраживања, знаност”; *научник* – „онај који истражује и изучава неку научну област, онај који се бави науком, научни радник, знанственик, учењак”; *недеља* ијек. *недјеља* – „период од седам дана, седмица, тједан”). Треће, у *Речнику српскохрватског књижевног језика* (Матица српска) поступа се као у претходном случају, с тим да се још досљедније једначе кроатизми са типично српским ријечима (*нивелираћи* = *нивелисати*, *нормализираћи* = *нормализовати*, *новембар* – „једанаести месец у години, студени”). Рјешења у рјечницима САНУ и Матице српске сасвим су разумљива пошто је ријеч о *српскохрватском* језику. Међутим, у једнотомном рјечнику *српског* језика мора се нешто друкчије поступити: најчешћи кроатизми могу се наводити као одреднице (са ознаком *хрв.*), али они нису саставни дио српског књижевног језика (зато им нема мјеста у дефиницијама). Кроатизми су стилски обиљежене ријечи које се користе

у разним текстовима, нарочито литерарним, па и у говорном језику, исто као што се из стилских разлога употребљавају изворне ријечи и читаве реченице из других језика (руског, њемачког, француског, енглеског итд.). Најзад, савременом српском језику не припадају ни застарјеле ријечи из дјела старијих српских писаца, од којих су се неке задржале у данашњем хрватском књижевном језику.

О лексичкој норми код нас се мало писало. Ово је био покушај да се укаже само на нека питања: основа лексичке норме у српском језику, проблем нове термилошке лексике, значај рјечника, посебно једнотомника, статус кроатизама, повезаност лексичке норме са осталим језичким нормама. Лексикографска пракса, нови рјечници и даља лексиколошка истраживања, за којима се осјећа велика и хитна потреба, сигурно ће покренути и многа друга питања. Вјерујемо да ће наши лексикографи и лексиколози дати и одговоре на њих.

Милорад ДЕШИЧ

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ЛЕКСИЧЕСКОЙ НОРМЫ В СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

В настоящей статье рассматриваются следующие вопросы: выявление основ лексической нормы в сербском литературном языке; проблемы, связанные с новой терминологической лексикой; значение словарей вообще и толковых однотомников в частности; статус кроатизмов; связь лексической нормы с нормой остальных языковых уровней.

